

BIKARANÎNA RENG DÊRÊN KURMANCÎ DI HELBESTÊN MELAYÊ CIZÎRÎ DE

THE USE OF KURDISH-KURMANCI ADJECTIVES IN MOLLA JAZÎRÎ'S POEMS

Resul GEYİK*

81

Kurte

Helbestên Melayê Cizîrî wekî tên zanîn him ji aliyê wateyê ve him jî ji aliyê bikaranîna zimên ve gelek bi hêz in. Loma armanca vê gotarê, nîşandayîna bikaranîna zimên e ku ev jî bi hîlbijartîna peyvên rengdêran e. Rengdêr wekî tên zanîn maneya peyvên di pênasîkirinê de bi awayekî zelal û bi bandoreke berfireh dide vegotin. Di analîza 75 heb helbestên di dîwanê de, tiştên girîng di warê rêziman, peyvsazî û wateyê de hatine nirxandin û nêrinek giştî hatîye bidestxistin û şîrovekirin. Ji bona piştrastkirina binbeşan, herî kême 2 yan jî 3 mînak hatine hîlbijartin û dayîn. Wekî encam, mirov dikare bi rehetî îddîa bike ku bikaranîna rengdêran bandora helbestan rengîntir kiriye û tahmek jê neger daye xwendevanên helbestan.

Bêjeyên Sereke: Melayê Cizîrî, helbest, rengdêr, wate, rêziman.

Abstract

It is a clearly known fact that the poems of Malayê Jazîrî are of great significance in terms of meaning and the language. The main objective of this article is to present how the usage of the adjectives affected his poems. As known very well, the adjectives are always used to increase the effect of the meaning to a higher level. In the analysis of 75 poems of Malayê Jazîrî, the adjectives have been analysed and classified in terms of grammar, vocabulary morphology and semantics. In order to support the usage is not random and to show the higher meaning at least two or three different examples were chosen. In conclusion, the use of adjective in his poems is of prominent significance to show and support the power mentioned by the adjectives.

Keywords: Malayê Jazîrî, poem, adjectives, meaning, grammar.

* Hnd. Pwd., Zanîngeha Mardin Artukluyê Enstîtûya Zimanên Zindî yê li Tirkiyeyê Makezanista Ziman û Çanda Kurdî . resulteacher@gmail.com

DESTPÊK

Melayê Cizîrî ew kes e ku eger kesek di derheqê wî de tişteki nexwendibe jî, helbet gelek tiştên baş di derheqê wî û bandora Melayê Cizîrî ya Wêjeya Klasîk te bihîstîye. Herwiha, bandora wî, Medreseya Sor û helbestên wî jî di nav gel de baş tê zanîn. Gelek kes di wejeya Kurmancî de ji ber helbestên wî yê bi rengîn, wî wekî pêşeng qebûl dikin. Di ser de, li gelek herêman helbestên wî ji aliyê mezin an jî aliman bi awayekî ji ber ve (ezber) tên zanîn û di şevbêrkan (şevbuhêrk) de tên xwendin. Herçiqas di helbestên wî de peyvên Erebi û Farisî hebin jî, di warê hîlbijartina peyvan û bikaranîna wan da pir serkeftî ye û peyvên biyanî herikbariya helbestan xera nakin. Barnas (1989; 2) ji bona zanîna Cizîrî ya zimanan wiha agahî dide: “Di dîwana Cizîrî de ji bilî Kurdî, gotinên bi serê xwe Çînî, Farisî, Tirkî, Yûnanî û hwd gelek in”. Gelek kes li ber bikaranîna wî ya beytan, bi wateya mecazî û rastî, şaş dimînin û li ber hêza wî ya fikir û xeyalan heyr dimînin. Mirov dikare helbestên wî wekî yê mecazî û rastî bi nav bike. Wekî Qanatê Kurdo (2009; 122) li gorî xebat û çavdêriya Wezîrê Nadîrî û Sadiq Behadîne Amedî dinivîsîne, ku “Dîwana Melayê Cizîrî bi hizir û kakilê xwe parevedibe ser du koman: helbestên evîne û helbestên Sofitîyê. Narozi¹ ji bona naveroka helbestên Melayê Cizîrî ji du beşan zêdetir disenifîne û wekî “evîn, tesewif, felsefe, dîn, rewanbêjî, rêşînasî, astronomî, mûzîk û ahengên mûzîkê” pênase dike. Mirov di çavkanîyên din de van beşan û yê din dikare bibîne. Dema mirov li cûdahîya mijaran jî binêre bi rehetî dikare, hêza îfadekirinê û serkeftina zimên bi bikaranîna rengdêran (hevalnav) bibîne. Wekî tê zanîn gelek cûre rengdêr hene û bikaranîna rengdêran famkirineke giştî û rast dide mirovan. Cizîrî jî di vî warî de ji bo vegotinê zelal û pak bike da ku peyamên xwe bi rehetî bi de îfadekirin, cûr be cûr rengdêr bikar anîne.

1. GIRÎNGÎYA BIKARANÎNA RENGDÊRAN

Ji aliyê gelek kesan ve, bikaranîna zimanê Melayê Cizîrî bi awayekî zelal û xweş tê dîtin. Gelek kes perwerdehiya medreseyê girtine û xwe bi helbest û deqan îfade kirine, lê cûdahîya Melayê Cizîrî bi awayekî eşkere li ber çavan e. Ew xwedî zanebûna pir fireh û piralî bû, di helbestên wî de kurahîya wateyê bi wateyên din re, rastbikaranîna rêzimanê, rêgezên helbesta klasîk zanebûn û kûrbûn û entellektualîya wî nîşan dide. Sağnıç (2002; 377) li ser Melayê Cizîrî wiha dibêje: çawa ku di helbestên xwe de, bicihkirin û di ristdanîna peyv û biwêjan de, kêmasî nehiştiye û wiha didome: di vî taybetîyê de, wekî ji kesekî din neql dike: “helbestvanên cîhanê, hêsîrên wezn û kafiyyê ne. Wezn û kafiye, di destê Meleyê Cizîrî de hêsîr in.”

Di derheqê Melayê Cizîrî de gelek xebat hatine amadekirin û bê navber jî xebatên akademîk tên kirin. Herkes ji aliyekî nêzî dîwana wî dibe û li ser tişteki disekine. Doru (2014; 205-206) fikirên xwe li ser dîwanê û zimanê wî bi gelemperî wiha îfade dike:

Kesek ku dîwana Mela xwendibe, dikare kesek ku li ser, heyber, agahî û evîne diaxive bi tevgerê sûfî-filozofî bibîne. Ji ber vê, mirov dikare bibêje ku xebata Mela ji vî alî, ji dîwanên kesên din cuda ye û cîye wê bêhempa ye. Dîwana Mele ji warê edebî jî, dikare wekî opus magnuma zimanê Kurdî bê qebûl kirin.

¹ http://www.kulturname.com/wp-content/ciziri_narozi_besh-4.pdf 03.01.2017 seeta gihiştinê 23:39.

Wekî li jor jî tê dîtin têgeha “opus magnumê” tê wateya “karê mezin”. Bi awayekî zelal tê dîtin ku zimanê Mela zehf baş e û xwedî îfadeyên giranbuha ye. Loma dîwana wî ji wê deme heya niha bi her awayî bale kişandiye.

Li ser dîwanê, gelek kes fikirên xwe di kovarên wêjeyê de yan jî di xebatên akademîk de parve dikin. Dîwana wî, wekî şaheserê edebîyata Kurdî tê dîtin. Ji bilî vê jî, ev dîwan di heman demê de, wekî dîwana yekem ya bi Kurdî gihastiye roja me û bi awayekî rêkûpêk hatiye nivîsîn tê zanîn (Bolelli, 2015; 67). Dîwana Melayê Cizîrî ji nêv literatûra kurdî rakin em dê yekser bibînin ko lingên me li hewa dimînin em dê valahiyeka bêhempa hîs bikin (Zêrevan, 2004; 13). Gava em li wêjeyên netewên din dinêrin, bo mînak, Shakeaspearê Îngilîzan, Goetheyê (1739-1832) Almanan, Cervantesê (1547-1616) Îspanyolan, Yunus Emreyê (1240-1321) Tirkan û Mevlana (1207-1273), em dibînin ku li ser jîyan, kar, bandor û xebatên wan bi sedan pirtûk, kovar an jî tez hatine amadekirin. Nêrîn û çavdêriya wan bi tevahî nivîskî ne, lê yên me piranî bi devkî ne. Mixabin, guhertina jîyana modern elimandin û edetên mirovan jî diguherîne. Loma gelek kes niha ancax bi xwendin û her cure medyayê dikare xwe bigihîne tiştên eslî û girîng. Helbesta Mela bi navê “dil ji min bir” bi saya medyayê bala gelek kesan kişandiye. Loma pêwîst e ku mirov gelek xebatan amade bike û bi rêya înternetê bigihîne mirovan ku haydarbûnek gelemperî çêbibe.

Di hemû zimanan de, teswîra navdêran bi saya rengdêran e. Bi gotina Mela, bi saya sifetan e. Peyvên ku çawanî û çendîniya navdêran dîyar dikin rengdêr in (Bahoz, 2012; 77). Ew navdêran ji aliyê reng, rewş, teşe, nîşan û hejmarê ve dîyar dikin. Baran (2012; 77 - 86) rengdêran bi sernavên *çawanîyê, nîşanî, hejmarî (yên xwerû, rêzîn, pardarî û dabeşkirinê), nedîyar û pirsîyarîyê* dabeş dike û ravekên rengdêran di bin sê xalan de wekî ravekên xwerû, hevalbend û lêkernav dide. Paye û wekhevîya rengdêran jî wekî binbeşek din bi navê paye û wekhevî û perçinkirinê hatine dayîn. KadriYıldırım (2012; 248-254) ji dêvla peyva rengdêrê peyva “hevalnavê” ku li başûr ev peyv pir tê tercîhkirin bikar tîne û di xebata xwe rêzîmanê de rengdêran ji aliyê binyadê ve wekî “xwerû, darijtî, hevedudanî û hevedudanî/darijtî dide. Di vê xebatê de, armanca sereke analîza rengdêrên di helbestên Cizîrî de ne. Ev analîz dê di du kategoriyan de be: li gorî rêzîman/peyvsazî û wateyê be. Baş tê zanîn ku Melayê cizîrî di afirandina peyvan de zehf jêhatî ye, û mirov bi hêsanî dikare bi saya peyvên rengdêran, hêz û nêzîkatiya wî bibîne ku peyvan çawa wateyê herikbartir kiriye û xweş îfade kiriye. Jixwe di dîwanê de cureyên peyvên ku hatina bikaranîn, dewlemendîya peyvên Mela nîşan dide.

2. METOD

Senifandina Rengdêran di Helbestên Melayê Cizîrî de

2.1. Kategoriya Rêzîman/Peyvsazîyê

2.1.1. Bi Pêşgir û Paşgiran

Mirov dikare rastî gelek rengdêrên ku bi pêşgir û paşgiran çêdibin di helbestên Melayê Cizîrî de bê. Di hin cîyan de peyvên bi pêşgir arûzê temam dike carna jî alikariya herikbariyê dike û wekî herdem wateyê li gorî konteksê dide. Di minakên jêr de pêşgira “deyê” bêtir hatiye dîtin ku ev pêşgir hêj jî bi awayekî gelemperî di nav hemû deveran de tê bikaranîn.

Mûrid er bê beser nebwed,
Zi fermaneş bider nebwed
Ke salik *bêxeber* nebwed,

Zi resm û lahê menzil ha (Zêrevan, 2004; 26)

Ji her bê dax û bê derdi, mepirsin mihmeta 'îşqê
Çi zanin **bêxeber**, jana dilê dax ii keser tê da!

(Kaya Z. & Narozî M., 1987; 34)

Xelqno! h min kin şîretê
Ew *dilbera* **zerrinkemer**
Min di di halê xefletê
Hat der ji burcê wek qemer (Zêrevan, 2004; 93)

Murîd er **bêbeşer** nebwed
Zi fermaneş bider nebwed
Ki salik **bêxeber** nebwed
Zi resm û rah-i menzilha (Zêrevan, 2004; 26)

Ey şehê 'alîcenab pir 'aciz û perkende em
Ah ji dest cewra evînê çî bikirim min bende em
Şebr û îaqet min neman lê **bêkes** û dermande em
Ger bixwanî wer beranî bende em ta zinde em
Wacibun lî imtişalu l-emri ma'oa te'murîn (Zêrevan, 2004; 155)

Xett-i ya qewsê du nûn mektûb ji muşkê ezferand
Ya hilalu l-âid-i ya ebrûê bêhemta 'sti îin (Zêrevan, 2004; 150)

Zerîf î nazik î şeng î
Şifethor î perîreng î
Bi rojê ra tu **hev deng** î (Zêrevan, 2004; 256)

Di Kurmancî de, mirov dikare bi pêşgirên "ber-, bê-, bî-, hev-, hem-, jê-, ne-, pê-, qeş-," rengdêran çêke (Yıldırım, 2012; 249). Bi saya van pêşgiran mirov dikare peyvên nû û îfadeyên nû di zimên de zêde bike ku ev jî ji bona îfadekirina xwe amrazên jêneger in.

3. RENG DÊRÊN XWERÛ (YÊN KU JI YEK PEYVÊ PÊK TÊN)

Rengdêrên xwerû tenê ji koka peyvekê çêdibin. Ev rengdêr parçe nabin, jixwe ew kok in û qertafên çêker negirtine (Bilbil & Baran, 2008; 53). Tan (2010; 160) jî ji bo rengdêrên xwerû heman pênaseyê dide: "Hevalnavên xwerû, hêmanekê tenê di nava xwe de dihewînin. Wekî; *na. tûj, reş, spî, kesk, jîr; berz, xweş, şor, kal, pir, qenc, pak, zer, bilind, belek, baş, çê. heja, kesk. ...*".

Da şahidê esma bi hemî wechî binasîn
Yek mestê Semed kir bi yekî neqşî **senem** da (Zivîngî, 2010; 17)

Meşşaiyê husna **ezel**
Çengalê zulfan tabi da
Da 'îşqi hil bit pêli pêl
Qelbê me bê cellabi da (Zivîngî, 2010; 17)

Dilo mizgîn e min şa ba ku sultanê me dê bêtin

Ji min bawer ke peyxamê *seher* mizgîn bi min pê da (*Zivîngî*, 2010; 17)

3.1.1. Rengdêrên Hevedudanî

Ev rengdêr herî kêr ji du peyvên pêk tên. Carinan jî daçek dikeve navbera wan (Bilbil & Baran, 2008; 53). Herî kêr ji du peyvên watedar pêk tên (Yıldırım, 2012; 252). Weki, bejinzirav, dilnizm û hwd.

Ku katib dêmî cedwel kit *şîkestexet* muselsel kit
Ji yek herfan mufessel kit kî ye vê muşkilê hel kit (*Zivîngî*, 2010;13)

Nazîqêda *nûrînbeşer* ew bû li min neqşê beser
...
Ew tilîyên *nazîkreşîq* pur da me fincana 'eqîq
Ew badeya *nûrînrehîq* minnet b imin Wehbabî da (*Zivîngî*, 2010; 18)

Mîrov dikare van rengdêrên jêr ji helbestên Mela jî wekî mînak bide:

Sîbîkbarane	Zerrînwereq	Bazîsîfet
Nazîqêd	Dêmdur	Rûsîyeh
Şîrînkêlam	Şukurxwaz	Sîfrîsîfet
Şîrînsur	Xelwenuşîn	Ahusîfet
Spîdest	Sîmînxebab	
Gulgûnqeba	Tarûmari	

3.1.2. Rengdêrên hevedudanî (ji navdêr û rengdêrekê çêbûne)

Wekî tê zanîn rengdêrên ku ji navdêrê û rengdêrekê çêbûne jî wekî rengdêrên hevedudanî tên qebûlîkirin. Ji bona nîşandayîna bikaranînên taybet, sernivîsek taybet hate veqetandin.

Hînduwên *rojîperest* in çep û rast
...
Ve melê sirperîya *horîsîfet*
... (*Zivîngî*, 2010; 43)

Mîrov dikare van peyvên belavbûyî wekî mînak bide:

Rojîperest, qudsîsîrîşt, şekerrêz, sînesîper

3.1.3. Rengdêrên ku ji peyva "sîfetê" çêbûne

Di vê xebatê de ji bona "Adjectivea" Îngilîzî, "sîfata" Erebî ku niha di Tirkî de jî heye peyva "rengdêrê" hat bikaranîn. Yıldırım û Tan di xebatên xwe de peyva "hevalnav"ê tercîh kirine. Bilbil û Baran jî ji bona xebata xwe peyva "rengdêrê" hîlbijartîye. Herwiha Melayê Cîzîrî di gelek helbestan de, peyva "sîfetê" bi kar anîye û bi peyva "sîfetê" rengdêrên nû çêkirine. Hinek peyvên nû ku hatine çêkirin wiha ne: sîfrîsîfet, ahusîfet, bazîsîfet, horîsîfet ...

Qelbên me şbih zêrî ji Feyza te cela girt
Ma rusîyeh û *sîfrîsîfet* rengê sefa girt
...
Canê xwe me kir daneê dava ku vedayî

Ahûsîfet ew pê hissiya rahê Xeta girt (Zivîngî, 2010; 47)

3.1.4. Rengdêrên bi daçekan “bi” û “ji” çêbûne

Wekî tê zanîn mirov dikare bi bikaranîna daçekan jî rengdêran çêke. Ji ber ku bi vî awayî, kit zêde dibin, arûz bi hêsanî li hev tê. Helbet dibe ku carna tevlihevî jî çêbe, wê deme, wekî baş tê zanîn, helbestvan li gorî hevok û peyvên li cîyê pêwîst guhartin û kinkirina peyvên dikin. Hinek mînakên rengdêrên ku bi daçekan hatine çêkirin li jêr in;

Wer dilo! da çin temaşaya cuwananên *bi çimen*

Wê hilani ser bi naz û sayeban dayê niyaz (Kaya Z. & Narozî M., 1987; 99)

Her gezme û awur ku *ji çehvên* tey bi ku hat

Min sine hedef da ber û yek yek ne bi tel hat

(Kaya Z. & Narozî M., 1987; 216)

3.1.5. Rengdêrên ku bi peyvên “şîrînê” çêbûne

Gelek helbestvan peyva “şîrînê” ji bona îfadekirina hêstan bi kar tînin, lê cudahiya Mela ew e ku, ew peyva “şîrînê” bi peyveke din re dike yek û rengdêrên nû diafirine. Di ser de, ev afirandina nû wekî newayek him ji bo guhdaran û him ji bo xwendekaran tahmek nû dide. Li gorî çavderiya min, kesên ku ji helbestan hes dikin, gava peyvek nû yanî newayek bihêz dibihîzînin ji bîr nakin û dixwazin bi helbesthêzan re li ser van biaxivin. Hin peyvên gelemper ku ji peyva “şîrînê” hatine afirandin, *şîrînleban*, *şîrînkelam* û *şîrînsur* in. Peyvên di nav hevokan de wekî nimûne, li jêr in;

Min dilberek wek dur heye

Meîbûbê *şîrînsir* heye

Husn û cemalek pir heye

Belqîsîfet mesken Seba (Zêrevan, 2004; 33)

Zulf û sinbil muşk-i bûy û bisk û sosin *sirşîrîn* (Zêrevan, 2004; 104)

Mela her du peyvên wekî berovajî bi kar anîye; *şîrînsir*, *sirşîrîn*.

Gerçî tîn reqş û semayê her seîer şed neyşeker

Min di bezma *sirşîrînan* ew şîrînreftar-i bes (Zêrevan, 2004; 110)

Îro "Mela" serapa lew têki bûme ateş

Min di seher xeraman neyşekera *şîrîn-meş*

(Kaya Z. & Narozî M., 1987; 106)

Îro ji me l'bedra tamam. "enber- feşan bin sed selam

Ey hudhudê *şîrîn kelam*. ehlen we sehlen merheba

(Kaya Z. & Narozî M., 1987; 31)

Zulf û sunbul muşki bûy ii bisk û sosin *sur-şîrîn*

Serwi bala sebzi-pûş ii ku-nişan û xunçebaz

(Kaya Z. & Narozî M., 1987; 99)

3.2. Kategoriya wateyê

3.2.1. Peyvên neteweyan - Hindî, Turk, Ereb

Dem a mirov helbestên Melayê Cizîrî dixwîne, mirov gelek tiştên sosyolojîk jî dibîne û dikare bigihîje hin encamên wê demê ku rewşa pêwendiyên welatan bide. Têkiliyên navbera hêzên wê deme jî diyar dibin. Di hin hevokan de, hêst û fikirên Melê ji bona hine neteweyan jî dîyar in.

Hindî ku hebin xûb û zerif, her di xemê ne
Derxwûnê ceger pareyê derd û elemê ne
Wek şehde hebin, da"i çi hacet qesemê ne?
Çendi te but û latê nisarê qedemê ne
l'cazê me ke vê tu ji neslê Qereş i (*Kaya, Z. & Narozî, M., 1987; 216*)

Şef bi şef *tirk* û *muxul* doguş û *hindî* di kemîn
Bi 'ecêb hatine cengê *hebeş* û *rom* û *fireng* (*Zêrevan, 2004; 140*)

Te *Firing* û 'Erebistan û *Mecer* têk-i standin
Celewê xweş veşerîn, hatiye newba '*Ecemê* (*Zêrevan, 2004; 226*)

Li ber çewgan û kaşoyan
Ji derba *tirk* û *hindûyan* (*Zêrevan, 2004; 228*)

3.2.2. Peyvên kevirên bi nîrx û biha

Di çanda Kurdan de, wekî her çandên din, tiştên binîrx wekî zêr, zîv, elmas, yaqut xwediyê nîrxekê ne. Ev tişt bi awayekî vekirî di helbestên Melayê Cizîrî de eşkere ne, bi taybetî jî di helbestên evîni de xweşikbûna delalî yê dişibe nîrxê kevirên giranbuha, bo nimûne qalibên *şîrê elmasî* û *huqqeê yakutî* tenê dû mînak in ku em niha bidin.

Şîrê *elmasî* kişînit tu ji lami' de xeber
Vekirit huqqe'ê yaqût-i ji gewher meke behs (*Zêrevan, 2004; 68*)

Neqşê elmasî li elmas-i binê girtiye herf
Xettê *yaqûtî* li yaqût-i şikênandiye nerx (*Zêrevan, 2004; 86*)

Feyda ' ulûmê hikmet cama *sedef* ku gêra
Me j' destê muxbeçan dît bi Mishef û bi ayet (*Zivîngî, 2010; 54*)

Îro sefer tuxra nîşan
Irab û herfên *zerfişan* (*Zêrevan, 2004; 120*)

3.2.3. Peyvên ku ji Tirkî hatine - siyah, sari, rûsiyeh

Temasa zimanan ku mijarek girîng ya zimannasîyê ye, her wextê di navbera çandan de, bi taybetî li ser deyngirtina peyvan derdikeve holê. Herwiha wekî Matras (2009; 1) dibêje mirov dikare temasa zimanan di gelek qadan de wekî wergirtina zimên, proses û hilberîna zimên, sihet û vegotin (conversation and discourse) fonksiyonên civakî di zimên û polîtîkayên zimên de, tîpolojî û guhartina zimên de bibîne. Mirov dibîne ku Melayê Cizîrî bi taybetî navên rengan ji Tirkî girtiye û bi kar anîye.

Dil ji biska filfilîn bû fir dida xala *siyah*
Şehperê zulfa şepalê dali dayê rast û çep (*Zivîngî, 2010; 41*)

Ger ji wê horîsirîştê 'îşweyek îzhari bit
Dê bibit narê Xelîlillah û dojeh *sari* bit (*Zivîngî, 2010; 44*)

Qelbê me şubih zêrî ji Feyza te cela girt
Ma *rûsiyeh* û sifrîsifeet rengê sefa girt (*Zivîngî, 2010; 47*)

4. PÊŞNÎYAZ

Wekî hin sedemên gelemperî û perwerdehîyê, Melayê Cizîrî bêtir li medreseyan tê naskirin, lê ev rewş bixwe jî ji bona famkirin û xebatên nû ne bes e. gelek xebatên çandî, civakî edebî û akademik pêwîst in. Bo mînak, hewce ye ji bona peyvên ku Melayê Cizîrî bi kar anîne ferhenga peyvên Melayê Cizîrî bê çêkirin. Loma ji bilî xebatên giştî xebatên spesîfîk wekî bikaranîna wî ya zimên û hêmanên zimên wekî bikaranîna rengdêran xwedî girîngîyeke mezin e. Herwiha xebatên zimên divê li gorî metodolojîyê be çêkirin da ku mirov bikaribe ji xebatan sûtê werbigire û kare zimên her tim kare sebrê ye. Divê mirov li ser xebatên Mela bi sebreke mezin hûr bibe û bi saya simanê ku bikar anîye bigihîje wateya ku wî xwestîye bide.

ENCAM

Rengdêrên ku Melayê Cizîrî di helbestên xwe de bikaranîne hem di warê rêzimanê de hem jî di warê *rêziman-peyvasazîyê* de û hem jî di warê *wateyê* de di asteke berfireh de ye. Di warê zimannasîyê de hewce ye xebatên klasîk ne tenê di warê naverokê de di warê bikaranîna zimên, kontakta zimên, guhertina deng û peyvvan, cudahiya peyvên ku di dema xwe de hatina bikaranîn û teşegirtina rojane û di binbeşên zimannasîyê de wekî dengnasî, teşenasî, hevoksazî, watenasî, rêziman, peyv, biwêj û tîkiliya çand û jîyanê de jî bê nîrxandin. Dê wê deme bi rehetî bê dîtîna ku serkeftîbûna Mela ya naverokê ji bikaranîn û hêza wî ya peyvvan e. Wekî di gotarê de jî tê dîtîna, rengdêr di bin du binbeşan de hatin nîrxandin û analiz kirin; beşa rêziman û peyvvasazî û wateyê. Beşa rêziman û peyvvasazî bêtir dikare di bin xebatên sentaks (hevoksazî) û morfolojîyê (têşesazî) de û xebatên wateyê jî bêtir di bin xebatên semantîksê (watenasî) de bîn analiz kirin. Binbeşa rêziman û peyvvasazîyê li gorî rengdêrên ku bi pêşgir û paşgir, rengdêrên xwerû yên ku ji yek peyvvan çêdibin, rengdêrên hevedudanî, rengdêrên ji navdêr û rengdêrek çêbûne, rengdêrên ku ji peyvva "sifetê" çêbûne, rengdêrên bi daçekên "bi" û "ji" çêbûne, rengdêrên ku bi peyvên "şîrîne" çêbûne û di warê wateyê de jî li gorî peyvên neteweyan - Hindî, Turk, Ereb, Peyvên kevîrên bi nîrx û biha, peyvên ku ji Tirkî hatine - siyah, sari, rûsiyeh çêbûne hatin senifandin. Mirov dikare gelek mînakên di vî warê de bide. Herwiha ji ber ku ev xebateke zimânî ye tenê mînakek jî dikare bê dayîn. Bi saya teswîrkirina rengdêran, Mela dikare hêz îfadeyên xwe di helbestan de bi kontekseke saxlem bide. Ji bilî hêza rengdêran mirov dikare guhertina peyvvan li gorî dem û sedsala ku Mela jîyaye jî bibîne. Beşa zimannasîya dîrokî (historical linguistics) dikare di vî warê de li ser guhertina peyvvan bisekina û cudahiya wan bidest bixe.

Xebat û analîzkirina rengdêran ji aliyekî din ve hêza fikir û hizirkirina Mela jî nişan dide ku ev tişt di heman demê de sedema bihêzbûna helbestên Mela ne û di aliyekî din jî sedema meşhûrbûna helbestan jî dide. Mela ji bo ku bikaribe xwe îfade bike hin

caran peyvên hazir hin caran jî peyvên nû bikartîne û ji bo vê jî bi awayekî xwezayî serî li rengdêran dide. Mirov dikare bi rehetî îddîa bike ku hebûn û bikaranîna rengdêran sedema hêza helbestên mela ne.

ÇAVKANÎ

- BARAN, B. (2012) *Rêzimana Kurmancî*, Weşanên Belkî, Diyarbekir.
- BARNAS, R., (1989) *Ferhengoka Dîwana Melayê Cizîrî*, Rojnameya taybetî ya Enstîtuya kurdî ya Parîsê li ser pirsên zaravê kurmancî, hejmar 4, zivistan.
- BILBIL, M. & Baran B. (2008) *Rêzimana Kurmancî*, Weşanên Enstîtuya Kurdi ya Amedê, çapa yekem, Amed
- BOLELLÎ, N. (2015) *Kürt Bilginlerin Yazdıkları Bazı Eserlerin Tanıtımı (An Introduction of Some Works Written by Kurdish Scholars)*. Kovara Zanîngeha Bingolê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Sal:1, Cîld:1, Hejmar:1, Kanuna Pêşîn 2015, r. 67-81
- DORU, M. Nesim (2014). "Molla Ahmed El-Cezerî (Melayê Cizîrî)'nin Varlık Düşüncesinde İnsanın Ontik Değeri. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Gulanê 2014. Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir (<http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/docdr-mnesim-doru.pdf>), r.205-215
- KAYA Z. & NAROZÎ M. (1987) *Melayê Cizîrî; Dîwan*, Weşanên Roja Nû, çapa yekem, Stockholm
- KURDO, Q. (2009) *Tarîxa Edebiyata Kurdî*. Weşanên Lîsê, Çapa Sêyemîn, Amed.
- MATRAS, Y. (2009) *Language Contact*, Weşanên Zanîngeha Cambridgeê, Cambridge
- TAN, S. (2010) *Rêzimana Kurmancî*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, çapa duyem, Stenbol.
- YILDIRIM, K. (2012) *Temel Alıştırma ve Metinlerle Kürtçe Dilbilgisi (Kurmanci Lehçesi)*, Weşanên Mardin Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî, çapa duyem, Stenbol.
- ZÊREVAN A. (2004) *Melayê Cizîrî: Dîwan*. Weşanên Nefelê. Çapa dijîtal, Sweden
- ZIVINGÎ, E. (2010) *Dîwan Melayê Cizîrî*, amadekar: Selman Dilovan, Weşanên Nûbiharê, çapa yekem, Stenbol.

